

Begreppen lycka och olycka kan knytas till kulturer där man tänker dualistiskt, gott och ont finns sida vid sida. Under reformationstiden och 1600-talet går det att urskilja en lyckouppfattning där landet och folket stod i centrum, och där det var viktigt att leva rättfärdigt och dygdigt för att inte drabbas av Guds vrede. Under 1700-talet förskjuts perspektivet i individuell riktning. Den personliga lyckan börjar framträda som böneämne i psalmboken och bönboken, och även i profan poesi. Människan vill gärna veta om framtiden är lyckosam eller inte och tar gärna olika medier till hjälp för att utvärdera hur livet den närmaste tiden kommer att te sig.

Föreställningen om ”tomtebolyckan” har anor från antiken, med dess skyddsväsen knutna till människors boningar. Vättarna och alverna i den nordiska traditionen kan ses som paralleller, och det var viktigt att hålla sig väl med gårdstomten. Vitt utbredd är också synen på huskatten som hemmets lyckodjur.

I Lyckan kommer lyckan går fastslås att lyckan inte är något entydigt begrepp. Ofta framträder den tydligare i förfluten tid än i nuet. Antikens syn på guldåldern som det förlorade paradiset och talesättet ”den gamla goda tiden” är bra exempel på lyckans plats i det förgångna. Lyckan kan också placeras någon annanstans, i ett väntande himmelskt rike eller i matlyckans Schlaraffenland.

Lycka som samhällsbegrepp är i högsta grad aktuell i våra dagar. FN:s deklaration om de mänskliga rättigheterna lyfter fram allas rätt till liv, frihet, personlig säkerhet och social trygghet. I motsats till äldre tiders betonande av lycka som det goda samhällets rätta relation med Gud, framhävs nu tillfredsställelse av mänskliga behov här och nu som ett mått på lycka. Idéer som också kan knytas till filosofen Jeremy Benthams devis i upplysningstidens anda, om största möjliga lycka åt största möjliga antal människor, är en av etikens och lagstiftningens grundvalar. *Lyckan kommer lyckan går* är en lättläst, välskriven och uppslagsrik bok med en mångfald intressanta perspektiv på tankar och föreställningar om lyckan.

Eva Helen Ulvros, Lund

Ingrid Elam: *Min obetydliga beundran. Martina von Schwerin och den moderna läsarens födelse*. Norstedts, Stockholm 2004. 262 s., ill. ISBN 91-1-301275-4.

Ingrid Elams nya bok *Min obetydliga beundran. Martina von Schwerin och den moderna läsarens födelse*

tar avstamp i ett möte. Det är dock inte vilket möte som helst, utan mötet mellan Martina von Schwerin, 24-årig trebarnsmor som på egen hand rest från hemmet i Skåne till Göteborg, och den kända och uppburna franska författaren Germaine de Staël. Madame de Staël var på väg att lämna Sverige efter ett längre besök och gemensamma vänner till de båda kvinnorna hade ordnat med mötet – ett möte de ansåg vara av nöden. Den svenska kvinnans rykte var i stort behov av att repareras, korrigeras och förnyas. Madame de Staël kunde inte tillåtas lämna landet utan att ha upplevt den begåvning, bildning och det behag som fanns hos de svenska kvinnorna, en kännedom hon sedan skulle sprida ut till de bildade kretsarna. Få andra kvinnor kunde bättre representera den nya bilden av den svenska kvinnan än Martina. Och Martina, hon tog chansen att äntligen få träffa sin favoritförfattare.

Det är genom Martinas ögon Elam tar oss till den brytningstid mellan upplysning och romantik som första hälften av det svenska 1800-talet utgjorde. Det var en modern tid, fylld av entusiasm och nytänkande, en tid där män och kvinnor umgicks och samtalade med varandra på ett sätt som tidigare aldrig skett. Martina själv föddes under det symbolladdade revolutionsåret 1789 som enda dotter till en köpman i Göteborg, som tidigt avled och lämnade hustru, dotter och en anseelig förmögenhet efter sig. Tre år senare, endast tretton år gammal, fann sig Martina Törngren förlovad med den sjutton år äldre hovstallmästaren Werner von Schwerin. Han var fattig men av börd och hon var rik och ung. Kanske till och med litet för ung när de två år senare gifte sig. Äktenskapet blev dock harmoniskt och Werner tycks ha gett sin unga hustru för sin tid stora portioner av både frihet och jämlikhet.

Det var i Stockholm det nygifta paret bosatte sig och det var här Martina för första gången kom att umgås i de finare kretsarna kring hovet. Det var också här hon stiftade bekantskap med den något ålderstigna sekreteraren vid Svenska Akademien, Nils von Rosenstein, en bekantskap som snart kom att utvecklas och djupna till en nära och innerlig vänskap. Vänskapen med honom och med författaren och akademiledamoten Carl Gustaf von Brinkman blev för Martinas del livsavgörande. Med dem som mentorer och vägvisare påbörjade hon den bildningsresa som kom att räcka livet ut.

Efter åren i Stockholm flyttade Martina och hennes familj till gården Sireköpinge i Skåne. Familjen utökades snart med fyra barn och tillsammans med den omfattande skötseln av den stora gården är det svårt att

tänka sig att Martina hann med något annat. Men allt ville hon, allt kunde hon och allt hann hon. Matlagning och undervisning, trädgården och barnen, läsandet – enligt egen utsago läste hon två timmar om dagen – och skrivandet. Tusentals brev anlände och avsändes från Sireköpinge under den här tiden och många var de framstående och ofta långväga gäster som kom på besök på både kortare och längre visiter.

Hit till Sireköpinge kom också Esaias Tegnér. Honom hade hon ett par år efter mötet med Madame de Staël träffat under säsongen vid Ramlösa brunn och det var ytterligare ett möte som kom att förändra Martinas liv. Deras förhållande, platonskt eller inte, är det som gjort Martina intressant för eftervärlden. Tråkigt nog, hon var ju så mycket mer än bara det. Hennes roll som Tegnérns förtrogna och ständiga förespråkare – men också som kritisk läsare – kom att påverka inte bara henne utan även honom och i lika hög grad hans författarskap. ”Jag kan ej för Brinkman dölja min tillfredsställelse över den tanken som insmyger sig hos mig, att även min obetydliga beundran, mitt kvinnliga deltagande kanske upptänder några gnistor av den heliga eld som ligger bevarad i hans själ”, skrev hon i ett av de många och långa breven där hon behandlade sin relation till Tegnér.

Men *Min obetydliga beundran* handlar inte bara om Martina von Schwerins levnadsöde. Hon är istället det prisma, genom vilket Elam skildrar ett kulturhistoriskt skeende. Som undertiteln antyder är det kanske framför allt en skildring av läsandets historia, en historia som på många sätt varslar om framväxten av den moderna kvinnliga kulturslukaren. För slukade var precis vad Martina gjorde. Hon inte bara läste allt hon kom över, läsandet var för henne både en fysisk och psykisk upplevelse. Hon läste för livet. Elam pekar på hur läsaren under den här tiden blir en kvinna, författaren ett geni och att kritiken på allvar uppstår. Här spelar även materiella förändringar in; soffan gör sitt intåg i de svenska salongerna. I den kunde man krypa upp med en bok och läsa tyst för sig själv eller – kanske lite väl intimt? – diskutera och utbyta tankar och erfarenheter.

Genom Martinas liv tar Elam oss genom flera andra teman som medelklassens framväxt, barnuppfostran i Rousseaus anda, kärlek och äktenskapsideal, hemmets centrala roll i skapandet av den moderna människan och brevet som litterär genre och dess betydelse för Martinas samtid. Hennes relation till Tegnér belyser på ett förtjänstfullt sätt hur vänskap över könsgränserna under den här tiden kunde utvecklas och blomstra utan att för den skull dömas av omvärlden som omoralisk.

Nära, innerliga och starka vänskapsrelationer mellan en gift kvinna och någon av det motsatta könet var socialt accepterat så länge relationen inte var erotisk. Detta var någonting den ständige kvinnokarlen Tegnér hade mycket svårt att acceptera, vilket så småningom ledde till en brytning mellan honom och Martina.

Trots att Martina under nästan hela sitt liv umgåtts med den tidens stora författare och kulturpersonligheter, blev inspirerad av dem och skrev, skrev, skrev, publicerade hon sig aldrig. Ändå menar Elam att Martina var någonting mer och utöver den vanliga läsaren. I breven formulerade hon vad vi idag kanske skulle kalla litteraturkritik – och hennes penna var både skarp och genomtänkt. I boken framgår det att Martina tog stor del i det samtida kulturlivet, både som läsare men även som kritiker. Tegnér sände regelbundet sina litterära alster till friherrinnan på Sireköpinge för påseende och mer än en gång agerade hon musa åt sina vänner så de på olika sätt kunde ta sig fram på de kulturella scenerna. När skalden Oxenstierna dött agerade Martina lobbyist och skrev genast till sin vän Rosenstein och propagerade för att Tegnér skulle väljas in i Akademien. Därför känns det märkligt när Elam refererar till Martina som ”kulturbärare”. Martina visar gång på gång i de efterlämnade breven att hon knappast kan kallas en passiv bärare som för kulturen vidare, orörd och opåverkad. Nej, istället är det konturerna av en i allra högsta grad aktiv kvinna som Elam tecknar. Även i relationerna med de tre männen Rosenstein, Brinkman och Tegnér gick Martina sin egen väg. Hon ville bilda sig och utvecklas för sin egen skull, inte för deras. En liknande invändning bör även riktas till Elams sätt att använda ordet ”kultur”. Ibland tycks ordet referera till litteratur, konst och musik medan det i andra sammanhang verkar omfatta mer eller mindre allt, från barnuppfostran via baler till sättet att skriva brev. Detta leder till att jag funderar över om nu Martina var kultur**bärare**, var då Tegnér kultur**skapare**?

Elam har valt att berätta om Martina och hennes tid helt utan källhänvisningar i mer traditionell mening. Istället finns längst bak i boken mer övergripande hänvisningar och materialdiskussion. Som med allt annat finns det här både för- och nackdelar. Å ena sidan ökar bokens lättillgänglighet då man som läsare sällan blir störd av olika hänvisningar, å andra sidan kommer jag på mig själv med att fundera över hur författaren har kommit fram till olika skeenden i Martinas liv och tid.

Min obetydliga beundran är på många sätt en lättillgänglig bok. Elam skriver bra; hennes språk flyter lätt och genom att låta Martina komma till tals med

frikostiga citat levandegör hon texten och den berättelse om både ett kvinnoliv och läsandets historia som boken utgör. Partier med mer dramatiserade händelser ger liv åt skildringen och sätter läsaren in i ett sätt att skriva, ett språk och inte minst blir man förtrogen med både miljöer och personer från det tidiga 1800-talets högreståndskretsar. Alla de bevarade breven som utgör det digra material som Elam öser ur ger läsaren en känsla av att det är Martina själv som här berättar sin historia. Just via greppet att se en brytningstid genom en individs ögon tydliggör hon ett skeende som annars lätt kan förefalla abstrakt. Samtidigt lyckas Elam synliggöra Martina, inte bara som vår tid har kommit att minnas henne – som läsaren och i relationen till Tegnér – utan med alla hennes facetter.

Marie Steinrud, Uppsala

Viveka Berggren Torell: *För stass och stoj. Barnkläder på 1900-talet utifrån mormors minnen och museernas material*. Skrifter från Etnologiska föreningen i Västsverige 43, 2003. 176 s., ill. ISBN 91-85838-65-9.

Boken *För stass och stoj* är en omvandling av en rapport från projektet *Ett sekel i skyften – Barnkläder som industriellt kulturarv*, ett museipedagogiskt utvecklingsarbete som haft formen av ett samarbete mellan museer i Västsverige och skolelever i åk 4–6. Eleverna har varit aktiva som medforskare och intervjuat äldre släktingar. Ett syfte har varit att ta reda på hur man kan knyta samman etnologisk forskning, museipedagogik och grundskola så att samarbetet blir berikande för alla parter. Det övergripande syftet har varit att med inriktning på barnkläder undersöka det svenska industrisamhällets historia under tiden 1900–1960 utifrån två teman: dels förändringen i konsumtionsmönster, dels framväxten av barnklädestillverkning inom konfektionsindustrin.

Viveka Berggren Torell är doktorand i etnologi i Göteborg och bedriver forskning om ”1900-talets barnkläder”. Hon är också utbildad till textilslöjdlärare vilket avspeglar sig i hennes stora förtrogenhet med textila material och sömnadstekniska termer.

Berggren Torell berättar om hur produktionen av barnkläder förändrats från sekelskiftets hemindustri och verkstadsproduktion i ganska liten skala till det storskaliga tempoarbetet vid löpande bandet. Det handlar också om mängden av olika typer av affärer där

barnkläder har sålts, och om skyltning och reklam. Den första delen av boken berör tiden från sekelskiftet 1900 fram till och med 1920-talet och bygger huvudsakligen på tolkningar av tidningsmaterial, foton, museernas bevarade plagg och tidigare litteratur och forskning. Den andra delen behandlar tiden 1930–60. En anledning till denna indelning är källmaterialets skiftande karaktär. Dels var huvuddelen av de intervjuade födda på 1930–50-talen, vilket avspeglade sig i deras minnen, dels tog en massproduktion av barnkläder sin början i och med att löpande bandet då kom i bruk i Sverige.

Viveka Berggren Torell ser barndomen som en föränderlig konstruktion där klädseln mycket tidigt fanns med för att konstruera barnet som konsument – som en förbrukare av en del av hushållets tillgångar eller som ”en uppklädd exponent för välbeställda familjers rikedom”. Hon visar att barnklädernas utformning och utseende både har varit ett uttryck för, och även bidragit till skiftande synsätt på barn under olika perioder av 1900-talet.

Två olika inriktningar på produktionen av färdigsydda barnkläder var tydliga kring sekelskiftet: å ena sidan dåligt sydda kostymer åt arbetarpojkar, å andra sidan välsydda och prydliga kläder åt förmögna familjers barn. Berggren Torell berättar om sekelskiftets kontrast mellan välbärgade familjers ”dekorativa” barn som skulle visas upp i fina, opraktiska kläder och ”arbetsdugliga” barn ur fattigare befolkningsskikt i rena och hela, men lappade kläder i grövre tyger. Kappor och rockar spelade en stor roll i den borgerliga livsstilens söndagspromenader, ”det artiga promenerandet”, skriver författaren. Finkappan var just ett plagg som flickan skulle visas upp i. Den lille pojken kläddes i en herraktig rock när han var tre till fyra år. Då förväntades det att hans ytterplagg skulle börja berätta om hans blivande tillhörighet till kategorin män. Det var den första statusövergången en pojke skulle gå igenom på vägen mot att bli man, med hjälp av kläderna. Han fick inte kläs som ”en riktig karl” förrän han kunde gå ordentligt och var torr i byxan. Författaren drar slutsatsen att detta passar väl ihop med att utvecklingspsykologiska idéer om en stadiindelning av barndomen hade börjat spridas. Pojkens nya klädsel kunde visa att han nått ett nytt utvecklingsstadium. Manlighet kunde också konstrueras med hjälp av sjömanskostymen. Pojkars klädsel i de övre samhällsskikten hade ofta förknippats med militära yrken. Sjömansmodet på 1800-talet tycks ha kommit från England, där flottan var en stolt symbol för det brittiska imperiets styrka.